

ПРОФЕСІЙНА АГРАРНА ПІДГОТОВКА У СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті досліджуються зародження перших середніх аграрних навчальних закладів наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. відповідно до законодавчих положень про сільськогосподарські училища від 1878 р. і про сільськогосподарську освіту від 1904 рр., аналізується передумови їх виникнення та стан розвитку, простежуються навчальні плани й програми, підкреслюється їх роль для розвитку сучасної аграрної формальної і неформальної освіти. Також простежуються особливості становлення жіночої середньої аграрної освіти.

Ключові слова: аграрна освіта, жіноча освіта, курс навчання, навчальна дисципліна, сільськогосподарські училища, поширення сільськогосподарських знань, розвиток сільськогосподарської освіти

Постановка проблеми. В кінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні розширилось виробництво сільськогосподарської продукції і, як одним з наслідків цього процесу, зріс попит на кваліфікованих сільськогосподарських фахівців. У досліджуваний період ця проблема вирішувалась не тільки за рахунок створення мережі нижчої сільськогосподарської освіти, а й відкриття низки закладів середньої ланки.

На жаль, систематичні дослідження становлення закладів середньої сільськогосподарської освіти не було. Так само маловивченим є науково-педагогічний процес навчання у таких закладах. Саме тому дослідження історико-педагогічної парадигми становлення й розвитку середніх аграрних навчальних закладів і простеження їх ролі для становлення системи професійної аграрної освіти кінця ХІХ – початку ХХ століття є важливим для сучасної педагогічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Для дослідження питання професійної аграрної освіти важливим є аналіз проблем неперервної професійної освіти, які розглядали С. Гончаренко, Н. Ничкало, С. Сисоєва, Л. Сігаєва. На важливості професійної підготовки для формування особистості фахівця наголошував Б. Мельниченко. Теоретичні й методичні засади професійної підготовки фахівців на підприємствах, організаціях та установах вивчала О. Волярська. Місце фахової аграрної освіти як складової професійно-технічної освіти в Україні досліджував І. Лікарчук.

Окремі аспекти професійної підготовки фахівців аграрного профілю в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століття досліджувалися рядом вчених й науковців, серед яких потрібно згадати Л. Білан яка вивчала питання появи й становлення вищої аграрної освіти в Україні, І. Демуз, яка писала про освітню діяльність сільськогосподарських товариств у справі організації освітніх сільськогосподарських закладів і дослідної справи. Сучасну професійну підготовку фахівців аграрної галузі України та європейських країн досліджувала С. Заскалета.

Деякі дослідники торкалися питання системи аграрної освіти й підготовки сільськогосподарських фахівців, вивчаючи спадок видатних вчених-аграрників. Зокрема, слід назвати А. Білоцерківську, яка писала про вклад професора А. Терниченка, Н. Годун, яка простежила діяльність академіка О. Душечкіна та ін.

Ряд дослідників вивчали питання підготовки фахівців аграрного профілю у окремих регіонах нашої країни, зокрема, формування мережі й діяльності сільськогосподарських дослідних установ на Київщині кінця ХІХ – початку ХХ ст. досліджувала О. Завальнюк, становлення і розвиток сільськогосподарських освітніх закладів Черкащини – М. Костюк, Поділля – О. Корзун.

Хоча слід зазначити, що цілісного дослідження появи й розвитку системи середніх аграрних професійних навчальних закладів в Україні проведено не було.

Формулювання цілей статті. Головна мета статті – обґрунтувати особливості професійної аграрної підготовки фахівців у аграрних навчальних закладах на території України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., проаналізувати основні аспекти їх педагогічної діяльності й визначити роль для підготовки фахівців аграрного профілю у сучасній аграрній освіті України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Середня сільськогосподарська освіта в Російській імперії у досліджуваний період була представлена незначною кількістю навчальних закладів. Зародження цієї освіти в можна віднести на початок XIX ст., коли були засновані перші землеробські училища – Московське в 1822 р, Петербурзьке в 1832 р, Горигорецьке в 1840 р, Харківське в 1854 р. Загалом з 1842 по 1864 було засновано 5 навчальних закладів, які мали назву училищ. У 1874 р. було відкрите Херсонське земське сільськогосподарське училище. Інші училища, що знаходилися у відомстві Департаменту землеробства, з'явилися протягом останнього десятиліття XIX ст. Як правило, ці середні навчальні заклади організовувалися на базі зразкових учбових ферм.

Законодавчо ці навчальні заклади отримали своє оформлення з 1837 р., коли були прийняті Положення про землеробські училища та Статут землеробських училищ.

Пізніше Проект 1867 р. передбачив об'єднання землеробських училищ та ферм, при яких вони були засновані. Навчальний курс розділявся на підготовчий (2 роки) та спеціальний (3–3,5 роки, з яких рік відводився на практику в приватних господарствах). Спеціальний курс мав 2 напрями: 1) сільськогосподарський (викладались сільське господарство, технічні виробництва, практичне землеробство та сільськогосподарські знаряддя та машини); 2) механічний (практична механіка, будівельне мистецтво та вчення про сільськогосподарські машини та знаряддя) [1, с. 123].

Метою діяльності землеробських училищ було надання учням теоретичних та практичних знань та навичок, необхідних для подальшої роботи в сільському господарстві. Крім загальноосвітніх предметів середньої школи, навчальні програми передбачали вивчення спеціальних дисциплін, а саме: геодезії, сільського будівничого мистецтва, землеробської техніки, рослинництва, тваринництва і ветеринарії, сільськогосподарської економії і рахівництва, лісівництва, городництва, плідівництва. Поступово навчальні плани було розширено, і учні отримали можливість вивчати такі ремесла, як столярне, токарське, ковальську справу тощо.

Термін навчання у середніх сільськогосподарських навчальних закладах становив 3-4 роки. В останньому півріччі учнів направляли на практику у приватні господарства. До першого класу приймалися особи віком 14-16 років [2, с. 57].

У 1870 р. були затверджені програми для всіх землеробських училищ, в результаті чого значно був розширеним курс викладання природничих наук та спеціальних сільськогосподарських предметів. Крім того, був посиленним викладацький склад (спеціальні предмети мали право читати випускники вищих сільськогосподарських закладів зі ступенем кандидата), навчальна база, якісний стан підручників.

Проте, з часом з'ясувалося, що рівень підготовки учнів землеробських училищ зі спеціальних дисциплін був незадовільним внаслідок їх низького загальноосвітнього рівня. Більшість випускників не могли застосувати отримані знання на практиці, хоча попит на добре підготовлених і недорогих управляючих маєтками зростав. Крім того, з другої половини XIX ст. Міністерство державного майна зробило ставку на розвиток середнього аграрної освіти, вважаючи землеробські училища головним типом сільськогосподарських навчальних закладів. Наслідком його роботи стало видання у 1878 р. Міністерством державного майна Положення про середні землеробські училища.

За цим Положенням, середні землеробські училища мали готувати техніків та інших спеціалістів з агрономії та землемірної справи, виноградарства і виноробства, садівництва, тваринництва і первісної обробки продуктів тваринництва, ремонту та експлуатації сільськогосподарських машин та знарядь. У нових навчальних планах училищ значне місце посідали спеціальні предмети, серед яких переважали геодезія, рослинництво, тваринництво, сільськогосподарська економія з рахівництвом сільськогосподарська технологія і машини, сільське будівництво. Протягом навчання передбачалася виробнича практика. Училища мали надавати глибокі спеціальні знання і разом із загальноосвітньою підготовкою. Разом з Положенням про землеробські училища, 16 червня 1878 р. був затверджений штат цих училищ, який передбачав персональний склад і господарські витрати училищ.

На основі вироблених комісією положень, Департаментом Землеробства і Сільської

Промисловості, були складені проекти нових статутів і штату для землеробських училищ. В землеробських училищах передбачалось проходити всі загальноосвітні предмети реальних училищ Міністерства народної освіти, в тому числі іноземну мову і п'ять спеціальних предметів, які визначали весь обсяг сільськогосподарських знань; короткий виклад законів, необхідних для сільського господарства. Значно були підвищені вимоги до знань вступників. Збільшувалась тривалість курсу в землеробських училищах: замість п'яти років за новим статутом, повний теоретичний і практичний курс передбачалося проходити за шість років, з яких п'ять років відводились на теоретичні і практичні заняття, а шостий – виключно на самостійну практику в приватних маєтках.

За Положенням про землеробські училища вони були прирівняні до реальних училищ з додаванням спеціальних фахових предметів. Відповідно, були видані особливі підручники, основані на затвердженій програмі середніх училищ. Від вступників було потрібно закінчення курсу повітових, міських або двокласних сільських училищ або ж здача іспиту з предметів за два перших класи реальних училищ.

Середні сільськогосподарські училища за Положенням 1878 р. поділялися на два типи: загальні (вивчали загальне сільське господарство) та спеціальні (садівництва і землеробства, виноградарства і виноробства, агрономічні, сільськогосподарсько-гідротехнічні та культурно-технічні). Випускники середніх сільськогосподарських училищ отримували звання агронома, садівника, винороба, землеміра, гідротехніка тощо. Спеціалісти з середньою сільськогосподарською освітою обіймали посади дільничних та повітових агрономів, землемірів, лісничих, управителів маєтків, вчителів нижчих сільськогосподарських закладів.

У 1880 р. для всіх землеробських училищ були затверджені нові програми. Згодом, після введення в дію нового статуту училищ, з'явилась необхідність в деяких виправленнях та доповненнях. Головний недолік статуту 1878 р. полягав у неправильній постановці практичних занять учнів.

В. Бекетов зазначає, що незважаючи на те, що за даними статистичних звітів аграрних навчальних закладів у 1898 р. загальна кількість учнів складала 6340 осіб, 64 % яких навчались у середніх спеціальних аграрних навчальних закладах, Сільськогосподарська рада при Міністерстві державного майна постійно піднімала питання про необхідність розширення мережі аграрних навчальних закладів [3, с. 106].

На нараді 1895 р. з середньої сільськогосподарської освіти Департаментом Землеробства було вирішено розширити завдання землеробських училищ, в зв'язку з необхідністю підготовки учнів до самостійної практичної діяльності в якості сільських господарів, інструкторів, учителів. Народа запропонувала шляхи залучення до училищ найталановитіших учнів та визнала за необхідне розширення програми загальноосвітніх предметів, вказала на необхідні заходи для покращення вивчення тих спеціальних галузей сільського господарства, які мають велике значення для окремих місцевостей. Пропозиції стали основою Нового Положення про училища (1904 р.).

Взявши до уваги недоліки нижчих сільськогосподарських шкіл, утворених за положенням 1883 року, Департамент землеробства розробив проект нового положення про нижчі сільськогосподарські учбові заклади. У подальшому цей проект був значно розширений, а Нове положення про сільськогосподарську освіту було затверджено 26 травня 1904 р. Згідно з цим положенням нижчі сільськогосподарські установи були розділені на нижчі сільськогосподарські училища, нижчі сільськогосподарські школи першого та другого розрядів і виробничі сільськогосподарські школи.

Нормативні акти, що належали до Нового Положення, спрямовувалися головним чином на доповнення та зміну тих, які діяли раніше, зокрема положення про середні землеробські училища 1878 р., Нормальне положення про нижчі сільськогосподарські школи 1883 р. та ін. Досвід застосування попередніх положень показав їх недосконалість для задоволення потреб сільського господарства в спеціальній фаховій освіті, а також на необхідність ліквідування деяких недоліків у організації навчальних закладів.

У документі робилася спроба пристосувати навчальні заклади до місцевих умов. Загалом, розвиток сільськогосподарської освіти був спрямований у двох головних напрямках: підготовка

фахівців для сільського господарства у навчальних закладах і формування освітніх установ для позашкільного поширення сільськогосподарських знань. Передбачалося відкриття середніх і початкових навчальних закладів різного профілю – загальних і спеціальних, чоловічих і жіночих. Особлива увага зверталася на практичні заняття, а в зв'язку з цим – на створення навчально-практичних господарств, навчально-ботанічних садів, музеїв, бібліотек.

Новим положенням про сільськогосподарську освіту 1904 р. були передбачені середні сільськогосподарські училища; нижчі сільськогосподарські училища і школи (1-го і 2-го розрядів) і практичні сільськогосподарські школи. Повний курс в середніх училищах залишався 6 років, (в окремих випадках 4 роки), у нижчих сільськогосподарських училищах тривав 3 роки. В спеціальних училищах термін навчання міг бути скороченим до 2-х років.

Викладачі училищ повинні були мати вищу або середню освіту. Навчальний план складався на основі виданих в різний час програм і правил для теоретичного викладання і практичних занять в середніх і нижчих сільськогосподарських навчальних закладах Міністерства Землеробства. Це, переважно, були програми викладання в землеробських училищах. В цих програмах наводились загальні методичні вказівки стосовно навчально-демонстраційних занять, які супроводжували теоретичний виклад та практичні заняття. Останнім присвячувалися особливі правила у програмах для землеробських училищ.

Згідно до Положення середні сільськогосподарські навчальні заклади засновувалися під назвою середні сільськогосподарські училища. Їх метою було давати учням науково-практичну аграрну освіту для підготовки їх до сільськогосподарської діяльності. Згідно до Положення, тривалість курсу навчання в середніх сільськогосподарських училищах могла змінюватися від 4 до 6–8 років, перші два класи були загальноосвітніми. У перший такий клас допускалися особи, які склали іспит в обсязі курсу двокласних сільських училищ, в молодший спеціальний клас – в межах курсу чотирьох перших класів реального училища. Передбачалося теоретичне і практичне навчання. Більше половини навчального часу (55 %) відводилося на загальноосвітню підготовку, решта – на спеціальні предмети [4, с. 153]. Як визначено у джерелах, практика включала не лише весняно-літні сільськогосподарські роботи, а й заняття в навчальних господарствах взимку.

Початкові сільськогосподарські навчальні заклади поділялися на нижчі училища, нижчі школи 1-го і 2-го розрядів і практичні сільськогосподарські школи. До нижчих училищ приймалися особи, які закінчили двокласні сільські або церковнопарафіяльні школи. Повний курс в цих навчальних закладах становив три роки. Програма різного типу шкіл відрізнялася лише ступенем складності предметів: в училищах і школах 1-го розряду крім основних загальноосвітніх предметів вивчалася природознавство. Головну увагу в програмі приділялося практичному фаховому навчанню, на загальноосвітні предмети відводилося лише 11 % навчального часу. Практичним заняттям приділялося більше уваги, ніж в середніх училищах [4, с. 152].

У спеціальних училищах термін навчання міг бути скороченим до двох років. У нижчих сільськогосподарських училищах викладалися Закон Божий, російська мова, арифметика, основи геометрії, креслення, землевимір, географія, історія, основи природничих наук, сільське господарство з його галузями, важливими для даної місцевості, і основи сільськогосподарського законодавства.

Із зростанням ролі суспільної агрономії місцеві організації розпочали висувати до сільськогосподарських училищ особливі вимоги з підготовки фахівців для суспільно-агрономічної служби. З цією метою існуючі сільськогосподарські школи почали перетворюватися в нижчі сільськогосподарські училища з додатковими спеціальними класами. Таких училищ до 1912 р. налічувалося 12. У 1909 р. був прийнятий закон про затвердження короткочасних курсів у 8 середніх землеробських училищах, а з 1913 р. був затверджений закон, за яким змінювався законодавчий порядок створення нових середніх сільськогосподарських училищ. За цим законом розпорядження про відкриття сільськогосподарських училищ за рахунок приватних осіб, земських, суспільних чи інших установ, або на кошти казни, видавав головний керуючий питаннями землеробства та землеустрою [5].

На нараді у грудні 1908 р. з реорганізації середніх сільськогосподарських навчальних закладів обговорювалися проблеми навчання в середніх училищах. Нарада прийшло до

наступних висновків: 1) середнє сільськогосподарське училище існуючого типу має бути визнаним невідповідним сучасним умовам; 2) найбільш прийнятним типом середнього аграрного навчального закладу має бути училище з консолідованим навчальним курсом і з безперервними практичними роботами протягом 4-х років; 3) для вступу в це чотирьохкласне училище слід встановити вступні іспити в такому об'ємі, який би гарантував успішне засвоєння начальних предметів; 4) для надання можливості вступати в училище встановленого типу тим, хто закінчив сільську двокласну школу, необхідно заснувати підготовчий клас з дворічним курсом і певними практичними допоміжними роботами і 5) існуючі шестикласне училища бажано узгодити зі встановленим типом, тобто консолідувати спеціальні предмети, посилити практичні заняття і виділити загальну базову частину для проходження в підготовчих класах [6, с. 160].

Нарада визнала, що землеробські училища давали слабку підготовку, тому випускники не були готові працювати в земствах, сільськогосподарських товариствах, агрономами й інструкторами. Нарада визнала за необхідне встановити чотирирічний курс навчання з пріоритетом викладання спеціальних предметів. Було прийнято також рішення, яке позбавляло випускників права вступати до вищих закладів. Відтепер загальноосвітні предмети вивчалися в підготовчих класах, а в основних – тільки спеціальні.

Підсумком такої діяльності стали нові законодавчі акти з аграрної освіти. Так, в 1909 р. був затверджений закон Про установаження короткочасних землемірних курсів при середніх землеробських училищах, в 1911 р. вироблені нові навчальні плани для землеробських училищ та нові програми, в 1913 р. затверджений закон про умови і порядок відкриття середніх сільськогосподарських навчальних закладів.

Головною у навчальному процесі сільськогосподарських училищ була лекційно-семінарська система, яка за методами навчання була набагато ближчою до вищої школи. Співвідношення часу на вивчення загальноосвітніх і спеціальних дисциплін, теоретичного навчання і виробничої практики визначалось окремо в кожному навчальному закладі. Відповідно рівень підготовки випускників був досить різним.

Щодо жіночих середніх сільськогосподарських закладів, то найважливішими нормативно-правовими актами, які регламентували й регулювали їх роботу, були Положення про жіночі училища відомства Міністерства народної освіти 1858 та 1860 рр., Положення і Статути жіночих нижчих сільськогосподарських шкіл і училищ. Вони відображали сутнісні характеристики цих навчальних закладів і містили інформацію про те хто, коли, на якій підставі і де заснував певне сільськогосподарське училище. У Положеннях та Статутах стосовно до місцевих умов і можливостей визначалися терміни і класи навчання, джерела фінансування, а також форми зв'язку навчальних закладів з місцевим населенням.

З нашої точки зору, протягом досліджуваного періоду до вищезгаданих документів неодноразово вносилися зміни, що свідчить про те, що законодавча діяльність уряду та відповідних навчальних відомств щодо жіночої середньої освіти продовжувалася і після видання основних положень, хоча головні принципи вищезгаданих документів залишалися незмінними.

Як свідчать дослідження Е. Луценко [7], Т. Сухенко [8], важливими формами управління жіночими нижчими сільськогосподарськими школами в умовах становлення і розвитку їх системи і впливу на навчальний процес безпосередньо з Міністерства державного майна, інших відомств були інструкції, циркулярні розпорядження Департаменту, міністрів та інші урядові роз'яснення. Особлива їх значимість полягала в тому, що вони дозволяли охопити не тільки всі сторони життєдіяльності училищ, а й оперативно впливати (уточнювати, доповнювати, змінювати) на зміни в аграрній сфері країни і в жіночій сільськогосподарській освіті.

Організація навчальної й виховної роботи в жіночих сільськогосподарських навчальних закладах здійснювалася на основі Положень і Статутів. У них чітко прописувалися форми і методи її проведення. Вони визначалися залежно від місцевих, фінансових і матеріальних можливостей шкіл, училищ, соціально-культурного середовища регіонів їх розташування. Всі специфічні особливості виносилися в окремі параграфи, статті та пункти. При необхідності в спеціальних примітках давалися необхідні роз'яснення.

Одним із основних документів у регламентації жіночої освіти став Статут нижчих (загальних) сільськогосподарських училищ. Незважаючи на важливість теоретичної підготовки,

головним в системі професійної підготовки в нижчих жіночих сільськогосподарських школах було практичне навчання. Воно організовувалося в шкільних господарствах, на навчальних полях, в садах, городах, майстернях. Серйозне значення в цій справі мали чергування учениць по школам і господарствам. Зіставлення кількості 10-годинних робочих днів на одного учня в різних училищах і процентне співвідношення занять чисто навчальних з сільськогосподарськими і ремісничими роботами показує значну перевагу останніх.

Слід зазначити, що на початку ХХ ст. час на загальноосвітню підготовку у жіночих сільськогосподарських училищах став скорочуватися. Уже в 1909 р. в нижчих сільськогосподарських училищах при запланованих загальних 1248 уроках на теоретичне навчання, 48,7 % навчального часу відводилося на загальноосвітні і 51,3 % – на природничо-наукові і спеціальні предмети [7, с. 9].

Разом з тим з розвитком сільськогосподарської освіти в цілому і жіночої зокрема виникла необхідність активізувати роботу з розвитку професійного жіночого сільськогосподарської освіти. У 1897 р. Департамент землеробства вважав, що в розвитку жіночого сільськогосподарської освіти не могло бути принципових відмінностей від системи освіти для осіб чоловічої статі. Тому для жінок, які становили половину сільського населення, доцільно організовувати навчальні заклади аналогічні тим же типам, що і для чоловіків. Більшість жінок «потребує переважно ремісничих сільськогосподарських знань, до того ж більш спеціальних, як-то: по молочному господарству, догляду за телятами, свинарству, птахівництву, садівництву та городництву, домашньому господарству і веденню контори та рахівництву – все це під керівництвом господаря». Однак, на наш погляд, існувала в країні категорія жінок, яка «потребує переважно більш широких, науково обґрунтованих знань з сільського господарства взагалі, які давали б їм можливість самостійно управляти невеликими господарствами або самостійно завідувати окремими з вищезазначених галузей сільського господарства».

Отже, еволюція типів жіночих сільськогосподарських шкіл йшла в напрямку від спільних навчальних закладів до чисто жіночим загальним і спеціальним і визначалася рівнем попередньої підготовки вступників. Основними типами були нижчі загальні сільськогосподарські школи 1 і 2-го розрядів (пізніше сільськогосподарські училища), практичні школи сільського господарства і домоводства, початкові і народні сільськогосподарські школи, школи молочного господарства, сільськогосподарські курси, класи і притулки. Дана типологія відповідала суспільно-економічним потребам і задовольняла запити сільських господарів провідних господарства відповідно до вимог часу.

Загалом, у кінці ХІХ ст. до середніх сільськогосподарських навчальних закладів Російської імперії належали 12 землеробських або сільськогосподарських училищ: Гори-Горецьке (Могилевської губ.), Казанське, Маріїнське (Саратовської губ.), Харківське, Уманське, Московське, Херсонське, Богородицьке, Самарське, Псковське та Донське (поблизу м. Новочеркаськ), а також Бессарабське училище виноробства й Гори-Горецькі землемірнотаксаторські класи, курси для підготовки вчителів для нижчих сільськогосподарських шкіл і бонітерське відділення при Харківському землеробському училищі. Крім того, існували сільськогосподарські відділення при кількох середніх промислових училищах [9, с. 211].

З них, за даними дослідження А. Веселова, на кінець ХІХ ст. в Україні працювало чотири середніх навчальних заклади аграрного профілю [10, с. 70].

У цих навчальних закладах готували агротехніків, садівників, виноградарів, виноробів, шовководів, тваринників тощо. Протягом досліджуваного періоду на українських землях працювало 28 сільськогосподарських училища.

За даними Головного управління землеробства і землеустрою, у 1913-1915 рр. в середніх і початкових сільськогосподарських школах навчалось приблизно 15-16 тис. чол. Число випускників цих закладів в 1912 р. склало близько 3 тис. чол. У 1915 р. їх налічувалося вже 4600.

Про високий рівень підготовки фахівців у сільськогосподарських училищах свідчило те, що випускники всіх середніх навчальних закладів проходили практику у найкращих маєтках України. Після закінчення практики вони повинні були представити звіти про свою роботу. За загальними результатами засвоєння теоретичного та практичного курсу підводились підсумки, за якими видавалися атестати відповідного рівня. Особи, які закінчували училища відмінно,

через три роки практичної діяльності отримували за своєю спеціальністю звання «ученого управителя», а решта – лише через шість років.

Нижче наведено навчальний план типового загального середнього навчального закладу [11]:

Таблиця 1.

Типовий навчальний план сільськогосподарського училища

Предмети	Кількість навчальних годин
Закон Божий	8
Арифметика, алгебра, геометрія, тригонометрія	16
Іноземна мова (найчастіше німецька)	16
Російська мова	12
Анатомія та фізіологія рослин	6
Анатомія та фізіологія тварин	4
Фізика й метеорологія	6
Географія та геодезія	9
Математична географія	1
Рослинництво	10
Тваринництво	7
Аграрна економія і рахівництво	8
Основи аграрної промисловості	1
Історія	8
Хімія	8
Креслення	8
Землеробські знаряддя праці	6
Сільське будівництво	2
Сільськогосподарське законодавство	2

Типовий навчальний план сільськогосподарського середнього навчального закладу включав загальноосвітні, спеціальні та допоміжні дисципліни. Відповідно до наведених даних, найбільше годин виділялось на предмети загальноосвітнього циклу. На другому місці було вивчення природничих наук і сільськогосподарських предметів. Крім зазначених уроків, учні виконували практичну роботу, брали участь у чергуваннях і сільськогосподарських роботах на присадибних ділянках, доглядали за тваринами.

Першим середнім аграрним закладом на території України було Харківське землеробське училище, відкрите у 1854 р. Воно було організоване при Харківській навчальній фермі замість скасованого Петербурзького сільськогосподарського училища Вільного економічного товариства. На утримання цього училища виділялось 4250 крб. від товариства та 4000 крб. з відсотків від прибутків сільськогосподарського виробництва Новоросійського краю. В перший рік після відкриття в ньому навчалось спочатку 10, а згодом 16 осіб. Навчання в училищі коштувало 100 карбованців за рік, але не дивлячись на високу платню, згодом воно стало користуватись великою популярністю. Училище готувало агрономів, землемірів та тваринників. Статут Харківського землеробського училища був подібним до статуту Горигорецького училища.

Здійснений аналіз наукових джерел дозволив встановити, що у 1896 р. при Харківському землеробському училищі було відкрито курси для підготовки викладачів спеціальних дисциплін у нижчих сільськогосподарських навчальних закладах та природознавства у середніх школах. Термін навчання на цих курсах обмежувався одним роком та був безкоштовним. Для викладання спеціальних дисциплін запрошувались не лише викладачі училища, а й провідні діячі сільського господарства.

У XIX ст. в Одесі працював ще один аграрний середній навчальний заклад – Головне училище садівництва, засноване у 1844 р. з метою підготовки висококваліфікованих садівників і досвідчених науковців в галузі садівництва. На той час це був єдиний у країні навчальний заклад такого типу. У 1844–1868 рр. у його складі діяло два відділення: вище – готувало вчених

садівників і лісівників, а нижче – практиків цих галузей. Головне училище садівництва було єдиним навчальним закладом в Росії, яке готувало садівників парків, садів, інструкторів садового справи. У 1868 р. Одеське училище перевели до Умані і реорганізували в Уманське училище землеробства і садівництва. З 18 лютого 1903 р. училище було реорганізовано в середнє училище садівництва і землеробства з двома окремими відділеннями – садівництва і землеробства. Кожне відділення мало свою навчально-наукову і виробничу базу. В 1905 р. в Училищі засновано єдиний на той час у Росії кабінет із городництва. З 1904 по 1921 рр. підготовлено 527 спеціалістів, в тому числі на відділенні садівництва – 213, на відділенні землеробства – 314. Всього за 77 років своєї діяльності училище закінчили 1 133 спеціалісти: 819 садівників і 314 агрономів [11, с. 10].

Українська дослідниця М. Костюк визначила в роботі Уманського училища наступні періоди: 1) 1868–1878 рр. – період, в який училище намагалося на практиці поєднати дві спеціальності – садівництва і землеробства – та привести у відповідність із цим завданням свої навчальні посібники й наукові колекції. Практичне поле було реорганізоване у практичне господарство. Права і штати викладачів були затверджені на рівні землеробських училищ; поряд із викладанням садівництва вводилися додаткові дисципліни, які вивчалися в землеробських училищах; 2) 1878–1888 рр. – відповідно до нових Положення і Статуту, кількість предметів в училищі зростає до 31, а термін навчання – до 6 років. Із 1885 р. діяла метеостанція, була влаштована червонводня; 3) 1888–1903 рр. – поліпшення матеріального становища училища, подальший розвиток наукових досліджень, пошуки шляхів роз'єднання двох спеціальностей. Із 1892 р. функціонувала навчальна пасіка [11, с. 12].

На півдні України, у Херсонській, Таврійській та частково, Бессарабській губерніях довгий час не було власних навчальних закладів для підготовки кваліфікованих сільськогосподарських кадрів. Тільки у 1874 р. за сприяння Товариства сільського господарства південної України та Херсонського губерньського земства відкрилось Херсонське сільськогосподарське училище. Базою для його створення слугувала навчальна ферма в Катеринославі, створена в 1840-х рр. для практичної підготовки господарів зразкових господарств.

До 1883 року Херсонське сільськогосподарське училище було нижчим спеціальним закладом. Згідно із положенням про землеробські училища від 30 травня 1878 р. воно було реорганізоване в середній навчальний заклад, в якому навчання тривало 6 років, а практику випускники проходили у приватних господарствах від 6 місяців до одного року.

За перші вісім років існування в училищі навчались лише 150 чоловік, а після його перетворення на середній спеціальний навчальний заклад контингент учнів розширився. За шість років з 1893 до 1898 рр. в ньому отримало освіту 1095 осіб. Кількість учнів в училищі постійно зростала: в 1911 р. там було 119 вихованців, в 1916–187, в 1917–237. Розуміючи велику потребу в сільськогосподарській освіті серед населення краю, позачергова сесія губерньських земських зборів 25 травня 1917 р. прийняла рішення про відкриття в училищі додаткового класу на 40 учнів [12, с. 31].

Навчальний рік у середніх сільськогосподарських училищах такого типу починався 15 січня. Атестати видавались після закінчення теоретичних занять та піврічної практики: в серпні – для абітурієнтів вищих навчальних закладів, у вересні – для військовослужбовців, а в листопаді – решті.

З другої половини XIX століття виникла потреба у створенні більшої кількості училищ і шкіл садівництва. У 1868 р. відповідно до Постанови Міністерства державного майна два невеликих кримських навчальних заклади – Магарацьке училище виноробства і Нікітське училище садівництва, створені ще у 1828 році, – були об'єднані в одне спільне Нікітське училище садівництва та виноробства. Аналогічні училища були відкриті у Катеринославі та Одесі [13, с. 50].

Разом з реорганізацією Нікітського училища виноробства та садівництва в Нікітському саду було засновано практичні курси з підготовки виноробів та садоводів. Училище з самого початку свого існування підпорядковувалося Департаменту землеробства та державного майна і фінансувалося за державні кошти. Допомога земських установ Таврійської губернії зводилась до

фінансування стипендіатів училища, які після закінчення навчання повинні були відпрацювати в місцевих господарствах.

Нікітське училище садівництва і виноробства, спочатку мало 8-річний курс навчання, а потім його термін зменшили до 6 років. До училища зараховувались юнаки, які досягли 15 річного віку. У 1894 році були відкриті і Особливі вищі магарачські курси з виноробства для слухачів-практикантів. Училище проіснувало до 1920 р, мало 45 випусків фахівців, а Магарачські курси, які працювали до 1916 р – 21 випуск виноградарів і виноробів. У 1923 р на основі цих курсів в Ялті був створений сільськогосподарський технікум південних і спеціальних культур.

Кращими серед училищ, заснованих земствами, вважалися Дегтярівське, відкрите в 1877 р. Полтавським земством, Гнедінське, засноване в 1883 р. в Олександрівському повіті Катеринославської губернії та Вовчанське Харківської губернії, створене в 1895 р. Вони мали 4-5-річний курс навчання і, поруч із загальноосвітньою підготовкою в обсязі двокласного міністерського училища, надавали непогану спеціальну підготовку, викладаючи такі дисципліни, як прикладна механіка, технологія, облік, сільськогосподарські машини, креслення. Їх випускники працювали управителями в приватних і казенних маєтках, прикажчиками, а також фахівцями з окремих видів сільськогосподарського виробництва.

Як зазначає С. Сірополко, на початок ХХ ст. У 1915 р. в країні налічувалося 21 середнє сільськогосподарське училище з контингентом 4600 учнів. До 1917 р. всього в Україні було 6 середніх сільськогосподарських училищ [14, с. 450].

Початок ХХ ст. позначився подальшим розвитком середньої та нижчої сільськогосподарської освіти, передусім за рахунок земської та приватної ініціативи. У 1911 р. було відкрите Верхньодніпровське земське сільськогосподарське училище в Катеринославській губернії, у 1914 р. – земське Таврійське сільськогосподарське училище під Мелітополем. У 1915 р. до них додалися приватне Одеське сільськогосподарсько-гідротехнічне училище та Київське сільськогосподарсько-гідротехнічне училище Товариства поширення технічних знань, заснованого групою професорів і викладачів Київського політехнічного інституту. Таким чином, з 25 існуючих на початок 1917 р. у Російській імперії аграрних середніх навчальних закладів, 8 функціонували в Україні.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок з напрямку. Як свідчать проаналізовані матеріали, сільськогосподарські училища були переважно самостійними навчальними закладами. Вони включали нижчі, спеціальні й середні сільськогосподарські училища. Таким чином, особливості зазначених закладів обумовлено тим, що сільськогосподарські училища мали на меті підготовку до практичної сільськогосподарської діяльності переважно шляхом ведення практичних занять досвідченими спеціалістами сільського господарства. Спеціальні училища готували спеціалістів для окремих галузей сільського господарства й мали переважно практичний характер навчання. Крім чоловічих, почали створюватися й жіночі нижчі й спеціальні училища. Середні сільськогосподарські училища готували керівних спеціалістів для різних галузей сільського господарства. Курс навчання тривав, як правило, шість років з обов'язковою практикою в найкращих господарствах регіону.

Загалом, кількість аграрних училищ на українських землях, як і в Російській імперії, була незначною. Вони практично не мали окремих регуляторних положень і керувалися в рамках закладів нижчої сільськогосподарської освіти або окремими положеннями. Тому, на нашу думку, можна стверджувати, що в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. відбувався процес зародження середньої ланки професійної аграрної освіти.

Слід зазначити, що хоча окремі аспекти педагогічних підходів до професійної підготовки в сільськогосподарських освітніх закладах кінця ХІХ – початку ХХ ст. та їх роль для сучасної вітчизняної аграрної освіти і навчання майбутніх аграріїв частково висвітлювалися в ряді досліджень, систематичне вивчення цього питання в Україні досі не проводилося. Саме тому, вважаємо, що в подальших дослідженнях слід продовжити роботу над вивченням, систематизацією та узагальненням знань про розвиток аграрної освіти кінця ХІХ – початку ХХ століття, яка є важливою для функціонування сучасної системи аграрної освіти й підготовки

майбутніх висококваліфікованих фахівців.

Список використаних джерел:

1. Галиуллина С. Д. Попечительство как система управления образовательными учреждениями (исторический аспект) / С. Д. Галиуллина, Д. И. Герасимова // Вестник УГУЭС. Наука, образование, экономика. Серия: Экономика, 2012. – № 2 – С. 122–130.
2. Павлов Д. И. Среднее специальное образование в Украинской ССР / Д. И. Павлов. – К. : Вища школа, 1976. – 215 с.
3. Бекетов В. А. Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию / В. А. Бекетов. – СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1900. – 116 с.
4. Есикова М. М. Сельскохозяйственное образование в России (вторая половина XIX в. 1917 г.) / М. М. Есикова // Власть, 2010. – № 7 – С. 150–154.
5. Агрономическая помощь в России / Под ред. В. В. Морачевского. – Петроград : Изд-е Департамента земледелия, 1914. – 607 с.
6. Книга М. Д. Сельскохозяйственное образование и просвещение: новые веяния на рубеже XIX – XX вв. / М. Д. Книга // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия : История. Политология. 2012. – № 1 (120). – С. 158–164.
7. Сухенко Т. В. Жіноча середня освіта в Україні (XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки» / Т. В. Сухенко – К., 2001. – 20 с.
8. Луценко Е. М. Развитие среднего специального образования на Украине во второй половине XIX столетия : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. / КГИК. – К., 1991. – 196 с.
9. Лікарчук І.Л. Професійно-технічна освіта України: історичний шлях і перспективи / І. Л. Лікарчук. – К. : Педагогіка, 1999. – 287 с.
10. Веселов А. Н. Профессионально-техническое образование в дореволюционной России: Очерки по истории / А. Н. Веселов. – М. : Трудрезервиздат, 1961. – 103 с.
11. Костюк М. В. Становлення та розвиток сільськогосподарських освітніх закладів та дослідної справи Черкащини (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки» / Майя Володимирівна Костюк – Переяслав-Хмельницький, 2007. – 18 с.
12. Исторический очерк 25-летней деятельности Херсонского земского сельскохозяйственного училища: 1874-1899. – Херсон, Паровая типо-лит. О. Д. Ходушиной, 1900. – 144 с.
13. Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, – 1898. – Вып. II : Сельскохозяйственные учебные заведения по сведениям на 1 января 1898 г. – 104 с.
14. Освіта на Наддніпрянській Україні в XIX ст. / С. Сірополко // Історія освіти в Україні. Український Вільний Університет (м. Мюнхен, Німеччина). Друзі товариства ім. Григорія Ващенко. – К. : Наук. думка, 2001. – С. 232–496.

К. М. Гавриленко

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ АГРАРНАЯ ПОДГОТОВКА В СРЕДНИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ В КОНЦЕ 20 - НАЧАЛЕ 19 ВЕКОВ

В статье исследуются особенности появления первых средних аграрных учебных заведений в конце 20 - начале 19 века, образованных в соответствии с Положениями о сельскохозяйственных училища от 1878 г. и о сельскохозяйственном образовании от 1904 г. Анализируются предпосылки их открытия и состояние развития, прослеживаются учебные планы и программы, подчеркивается их роль для развития современного аграрного формального и неформального образования. Также прослеживаются особенности становления женского среднего аграрного образования.

Ключевые слова: аграрное образование, женское аграрное образование, курс обучения, учебная дисциплина, сельскохозяйственные училища, распространение сельскохозяйственных знаний, развитие сельскохозяйственного образования

**PROFESSIONAL AGRICULTURAL TRAINING IN SECONDARY SCHOOLS
IN LATE 19TH - EARLY 20TH CENTURIES**

The article examines the features of the first secondary agricultural education development in late 20th - early 19th centuries founded in accordance with the regulations of the agricultural college from 1878 and on agricultural education regulation from 1904; it also analyzes the background of their foundation and development, the curricula and programs are studied and the role for the development of modern agricultural formal and informal education is emphasized. The special features of female vocational agricultural education are also observed.

Keywords: agricultural education, female agricultural education, training, academic discipline, agricultural schools, agricultural colleges, agricultural education development.